

Recension

Du skall understundom dräpa

Torbjörn Tännsjö

Prisma 2001. 156 s. ISBN 91-518-3855-9

”Du skall inte dräpa”, är nummer fem av budorden i den judisk-kristna traditionen och det viktigaste. I alla kulturer har det funnits ett förbud mot dödande av människor. Trots detta accepteras avsteg från detta förbud. Vissa kulturer accepterar abort men motsätter sig dödsstraff medan det omvända gäller för andra. Så gott som alla stater tolererar dödande i krig. Hur kan dessa avsteg från principen att dödande är moraliskt förkastligt accepteras?, och kan de det? Kanske är det överhuvudtaget inte problematiskt att döda? Dessa frågeställningar är utgångspunkten för Torbjörn Tännsjös bok *Du skall understundom dräpa*.

För att kunna göra en noggrann undersökning av de omständigheter (om några) under vilka det är moraliskt tillåtet att döda behöver vi enligt Tännsjö ha en elaborerad moralfilosofisk grund att stå på. Den oreflekterade nivå av moraliskt resonerande (vad Richard Hare kallar den intuitiva moralnivån) som vi använder oss av till vardags duger inte till detta. Vår vardagsmoral är nämligen bristfällig och osystematisk samtidigt som den ger en inkonsekvent syn på de etiska betänkligheter som omgärdar dödande.

De tre moralfilosofiska teorier som tas upp är för det första vad han kallar den *pragmatiska uppfattningen*. Enligt denna teori finns det inget absolut förbud mot dödande. Förbudet är blott indirekt och utgår ifrån de negativa konsekvenser dödandet för med sig i form av ökad otrygghet för gemene man. Vidare behandlas läran om *livets helgd*. Denna lära hävdar att dödande av oskyldigt människoliv är moraliskt förkastligt. Livet är heligt då det är en gåva från Gud. Avslutningsvis behandlas läran om *rätten till liv* som hävdar att alla personer har en okränkbar rätt till sitt liv på samma sätt som de har rätt till egendom.

De olika teorierna får sedermera ta ställning till det moraliskt försvarliga eller oförsvarliga i följande former av dödande: Mord, självmord,

dödshjälp, dödande av "mindervärdigt liv", abort, dödsstraff, dödande i krig samt dödande av djur.

De tre morallärorna är överens om att mord är moraliskt förkastligt och bör förbjudas. Både läran om livets helgd och läran om rätten till liv anser att det är själva dödandet som är moraliskt förkastligt. När vi mördar människor utsläcker vi oskyldiga människoliv, alternativt så kränker vi den dödade personens rätt till liv. Enligt den pragmatiska uppfattningen är det dock inte själva dödandet som är moraliskt förkastligt, mord i sig är moraliskt indifferent. Det är de negativa konsekvenser i form av ökad otrygghet som skulle uppstå i ett samhälle som tillät mord som gör att sådant dödande måste förbjudas.

Enligt Tännsjö har den pragmatiska uppfattningen den fördelen att den inser att alla mord inte är lika allvarliga. Vissa mord kan vara moraliskt acceptabla. Exempelvis kan det enligt denna lära vara moraliskt försvarbart för en förföljd och misshandlad kvinna att döda sin plågoande även om handlingen inte kan klassas som självförsvar. Tryggheten, både för den drabbade kvinnan och övriga potentiella offer, ökar om vi gör oss av med denna person. Ingen av de övriga morallärorna kan emellertid acceptera ett sådant mord. Då kvinnan inte handlar i nödvärn kan dådet inte försvaras. Den drabbade kvinnans rätt till liv är inte direkt hotat, ej heller kan förövaren sägas ha förverkat sin rätt att leva.

Vidare accepterar den pragmatiska uppfattningen att strandsatta människor i nöd på en öde ö, som en sista utväg, anordnar ett lotteri där den som drar nitlotten dödas och äts upp av de andra. Detta förfarande har bättre konsekvenser än om lotteriet inte anordnats. I detta fall överlever åtminstone några människor. Om lotteriet inte anordnats skulle alla dött av svält. På denna punkt håller läran om rätten till liv med "pragmatismen". Vi har rätt att avsäga oss vår rätt till liv. Läran om livets helgd måste dock förkasta denna tanke då oskyldigt liv utsläcks.

Tännsjö går vidare och undersöker om det finns några omständigheter där aktiv dödshjälp kan vara moraliskt försvarbart. Både den pragmatiska synen och läran om rätten till liv besvarar denna fråga jakande medan läran om livets helgd förnekar detta. Enligt den förra uppfattningen skulle vissheten om att det är tillåtet för en läkare att erbjuda en obotlig sjuk patient en dödlig injektion på dennes begäran leda till att tryggheten för gemene man ökade. Riskerna att behöva genomlida en förlängd dödsprocess mot sin vilja blir obefintliga i detta läge.

Även läran om rätten till liv accepterar dödshjälp. På samma sätt som att var och en har rätt att leva vidare så har vi också rätt att dö om detta är vår vilja. Vi har till och med en rätt att avsäga oss vår rätt till liv och ingå en överenskommelse med en annan person, vem som helst, det

behöver inte vara en läkare, om att ta vårt liv. Detta är att gå för långt, enligt Tännsjö. Det är svårare att ge dödshjälp än man kan tro. Medicinsk expertis behövs för detta. Vidare måste hänsyn tas till de anhörigas åsikter. Vi får inte bara tänka på oss själva.

Enligt läran om livets helgd är det aldrig moraliskt försvarligt att ge en svårt sjuk patient dödshjälp, det spelar ingen roll om vi dödar patienten på dennes egen begäran. Sådana handlingar bör likställas med mord då de innebär att vi utsläcker ett oskyldigt människoliv.

Tännsjö vänder sig kraftigt mot denna lära. För det första är den inkonsekvent. Läran om livets helgd fördömer inte alla former av handlingar som leder till att svårt sjuka dör. Enligt *doktrinen om dubbel effekt*, accepteras handlingar som leder till att en svårt sjuk patient dör ifall döden är en förutsedd, icke-avsiktlig, bieffekt av en annan god eller åtminstone moraliskt indifferent handling. Med hjälp av denna distinktion accepteras vissa former av dödshjälp. Så är till exempel fallet i situationer där en läkare ger en överdos av smärtstillande medel till en svårt sjuk patient som leder till att patienten avlider. Döden får dock enbart vara en förutsedd bieffekt av handlingen. Om läkaren avsåg att döda patienten gör han sig skyldig till mord.

Detta finner Tännsjö märkligt och hårklyveri av värsta sorten. Om konsekvenserna blir desamma i båda fallen varför då enbart acceptera det ena medan det andra betraktas som mord? Denna distinktion leder till ett väldigt godtycke när det skall avgöras om ett mord är begånget eller inte. Avsåg läkaren att döda patienten? – i såfall har vi att göra med mord – eller var döden blott en förutsedd bieffekt? – och således ett resultat av en korrekt åtgärd från läkarens sida. Hur skall vi kunna avgöra vilket motiv läkaren hade, och spelar detta någon roll? Konsekvenserna blir desamma i båda fallen, en patient som ville avsluta sitt liv fick dö.

Vidare är läran om livets helgd, att oskyldigt människoliv är heligt och inte får utsläckas, inte bara orimligt sträng och grym. Den kännetecknas även av en grov form av paternalism. Det är omänskligt att hävda att allt liv är okränkbart och måste levas. Denna ståndpunkt för nämligen med sig att svårt lidande patienter som vill dö, mot sin vilja tvingas att leva vidare.

Inställningen till abort är en viktig skiljelinje mellan de olika lärorerna. Enligt läran om livets helgd är abort förkastligt då vi dödar oskyldigt människoliv som är heligt från befruktningen. I vissa undantagsfall kan dock denna lära acceptera abort utifrån doktrinen om dubbel effekt. Detta kan exempelvis innebära att en handling som utförs i syfte att rädda en gravid kvinnas liv, men som leder till att fostret dör, kan vara moraliskt försvarbart, om fostrets död enbart var en förutsedd bieffekt av denna goda handling.

Även för läran om rätten till liv är abort moraliskt problematiskt. Den springande punkten är vad som ska räknas som ett rättssubjekt? Vilka egenskaper krävs för att erhålla en rätt till liv? Om det räcker med att vara medlem av den mänskliga arten så innebär abort mord. Ett foster är en människa. Krävs det att vara en självmedveten varelse så är abort tillåtet. Fostret har inget självmedvetande. Emellertid får detta som konsekvens att även dödande av spädbarn accepteras, vilket starkt strider mot våra moraliska intuitioner. Om det handlar om att kunna känna lidande så innebär abort mord, men i så fall får vi heller inte döda djur.

Enligt den pragmatiska teorin är det inte aborteringen av fostret som är problemet. Abort i sig är moraliskt oproblemiskt. Det som har betydelse är de effekter abort har på alla inblandade parter trygghet, framförallt den gravida kvinnans. Att döda ett foster hotar ingen levande människas trygghet. När en människa är tillräckligt gammal för att oroa sig över sin fortsatta existens har han för länge sedan passerat det stadium där abort skulle kunna komma ifråga. Om vi tillåter abort så ökar däremot de gravida kvinnornas trygghet. Vetskapen för en kvinna att det finns en möjlighet att genomföra en abort om hon inte vill föda barnet ökar hennes säkerhet och kan få positiva effekter på kvinnors vilja att skaffa barn i framtiden.

Även när det gäller inställningen till dödsstraff avviker de olika moral-lärorna från varandra. Läran om livets helgd anser att det är moraliskt försvarbart att avrätta mördare. Förbudet mot dödande av människor gäller enbart oskyldigt människoliv. En mördare är inte oskyldig. Han förtjänar att avrättas, då han genom att dräpa en annan människa kränkt livets helgd.

Enligt rätten till liv kan dödsstraff aldrig accepteras. Att avrätta en människa kan aldrig vara moraliskt försvarbart, oavsett om personen ifråga har dödat andra människor. Även mördare har en rätt till liv som vi inte får ta ifrån dem.

Anhängarna av den pragmatiska uppfattningen kan acceptera dödsstraff och avrättande av mördare, om detta leder till att andelen begångna mord minskar. Förekomsten av dödsstraff kan öka tryggheten i samhället. Blotta vetskapen att det finns en risk att bli avrättad i fall man begår mord kan avskräcka potentiella mördare. I så fall har både gemene man, som slipper att bli mördad, och potentiella mördare som låter bli att döda människor, dödsstraffet att tacka för sina liv. Empiriska fakta talar dock mot dödsstraffet. Då endast en liten andel mord är rationellt överlagda finns det inget som talar för att dödsstraffet avskräcker folk från att döda.

Utav de tre nämnda morallärorna anser Tännjö att den pragmatiska

uppfattningen har mest fog för sig. För det första stämmer denna lära bättre med folks vardagsmoral när de olika morallärorna ger motstridiga besked. Vidare är denna doktrin mer nyanserad då den inser att vissa former av dödande är allvarligare än andra. Slutligen talar pragmatismens enkelhet för denna lära. I egenskap av att vara pragmatisk kan den smidigt anpassa sig till nya situationer, och behöver inte som läran om livets helgd ta hjälp av *ad hoc* konstruktioner.

Efter denna redogörelse av bokens innehåll följer några privata reflektioner. För det första undrar jag om gemene man verkligen behöver ha en genomarbetad moralteori till hands. Visst har Tännsjö rätt i att vår vardagsmoral i vissa fall är inkonsekvent och ger oklara besked hur vi skall handla i prekära situationer. Detta innebär dock inte att vi automatiskt måste tillägna oss en systematisk moralteori. Den vardagliga moraluppfattningen duger utmärkt i de flesta fall. I de fall när så inte är fallet räcker det enligt min mening med att kritiskt granska våra intuitioner. Vår moral hänger inte på en systematisk moralteori.

Vidare ifrågasätter jag Tännsjös påstående att det endast finns tre elaborerade moralteorier som duger när vi skall avgöra huruvida det är moraliskt försvarbart eller inte att döda. Enligt min mening borde dygdeetikens betoning av goda karaktärsdrag givits utrymme i denna bok.

I stället för att undersöka i vilka situationer det är rätt eller orätt att döda borde vi ställa frågan, *hur skall vi vara?* Ställda inför det svåra beslutet huruvida en svårt sjuk människa ska ges dödshjälp eller inte borde vi kanske vara barmhärtiga i stället för att diskutera huruvida hans liv är heligt eller ej? I valet och kvalet mellan att avrätta en mördare eller inte borde vi kanske visa medmänsklighet, snarare än att utreda ifall hans rätt att leva är förverkad eller inte?

De tre nämnda morallärornas höga abstraktionsnivå kan vara en allvarlig brist i situationer där vi har att göra med människor av kött och blod som är ställda inför beslut om liv eller död. Det finns en betydande risk att vår besatthet av att finna abstrakta principer som ska vägleda oss i vårt handlande får oss att glömma bort att *det är människor det handlar om*, som Jerzy Einhorn skulle ha sagt. Detta råder dygdetiken bot på genom att fokusera på karaktärsdragen: godhet, rättrådighet och barmhärtighet, som är viktiga i mellanmänskliga relationer.

Vidare håller jag, till viss del, med Tännsjö om att den pragmatiska synen har fördelar gentemot de övriga teorierna. Dess pragmatiska inställning till dödandet gör att den undviker de svåra inkonsekvenser och logiska hårklyverier som läran om livets helgd måste använda sig av när det gäller att försvara vissa former av dödshjälp och aborter. Även läran om rätten till liv har stora svårigheter, framförallt frågan om fostret är

ett rättssubjekt eller inte, samt den alltför liberala inställningen till dödshjälp.

Jag är dock tveksam till om rättighetsetiken är så liberal som Tännsjö hävdar. Tännsjö har förenklat denna lära genom att utgå från Nozicks extrema uppfattning om rätt till liv. Det går att föreställa sig mindre extrema varianter som hävdar att vi, trots rätten till liv, inte får sälja ut vårt liv till högstbjudande, och således undvika Nozicks inplausibla slutsatser. Utifrån Kants kategoriska imperativ går det att hävda att ingen person har rätt att betrakta sig själv, eller någon annan människa, blott som ett medel, utan människan är alltid ett ändamål i sig. På detta vis får vi en rättighetsetik som inte tillåter oss att sälja ut vår rätt till liv.

Vidare finns det stora brister med den pragmatiska hållningen. Framförallt blir jag förvånad av denna läras besynnerliga och kontraintuitiva inställning till dödandet. Det är minst sagt problematiskt att påstå att det är enbart de konsekvenser dödandet för med sig som är moraliskt relevanta medan dödandet i sig inte är allvarligt. Förvisso är det viktigt att minska otryggheten i samhället och oron bland allmänheten skulle *de facto* minska om vi förbjöd mord och tillät dödshjälp. Men det är knappast på grund av att osäkerheten för gemene man skulle öka i ett samhälle som tillät mord, som dödande betraktas som moraliskt förkastligt och bör förbjudas. Det måste vara något i själva dödandet som gör sådana handlingar moraliskt klandervärda. Livet är något unikt som gör att det, i de flesta fall, är värt att leva.

Självklart är livskvalitet viktig. På den punkten är jag överens med Tännsjö. Allt liv är inte värt att leva och i vissa fall är det bättre att dö eller att inte ha fötts överhuvudtaget. Emellertid innebär dödande av människor ett stort moraliskt och existentiellt problem. Vi kan inte, som Tännsjö gör, släta över detta och enbart hävda att det är konsekvenserna som räknas.

Tännsjö gör sig skyldig till ett vanligt misstag bland konsekvensetiker när han tenderar att tala om konsekvenser, i form av ökad trygghet, som om de vore några metafysiska entiteter som svävar omkring i det blå som det är möjligt att fånga in. Men så är inte fallet. Konsekvenser är blott effekter av en utförd, eller möjligen en icke utförd handling. Vi får inte som Tännsjö låta konsekvenserna dominera så till den grad att den existentiella frågan hamnar i skymundan. Dödandet är ett existentiellt problem. Det är på grund av att sådana handlingar innebär att man, i för tid, tar ifrån en annan människa det viktigaste hon har, sitt liv, som dödande av människor förbjudits i alla kulturer.

Min slutsats blir att den pragmatiska uppfattningen inte håller som utgångspunkt i frågor om liv och död. Nackdelen med denna lära är,

paradoxalt nog, att den är pragmatisk! Ingenting är heligt för denna lära. Allt kan försvaras och accepteras, så länge de positiva konsekvenserna överväger de negativa konsekvenserna.

Enligt min mening duger inte detta. Vi behöver en *moralisk nollpunkt* som vi inte får rucka på oavsett konsekvenserna. Denna utgångspunkt måste vara att det, i allmänhet, är moraliskt förkastligt med dödande. Huruvida denna utgångspunkt skall vara pliktetiskt, rättighetsetiskt eller dygdetiskt grundad kan jag inte avgöra. Vad jag däremot tycker mig kunna säga är att utgångspunkten måste vara att det är något speciellt med livet som gör att det är att föredra framför döden. Med Albert Schweitzers ord borde vi känna en *vördnad för livet*.

Avslutningsvis har Tännsjö producerat ett utmärkt verk i ett kontroversiellt ämne som utmanar folks vardagsmoral. Denna bok är vidare den första i sitt slag på svenska, vilket inte gör den mindre intressant. Genom sin lättlästa prosa har Tännsjö skapat ett verk som är vida överlägset de böcker i samma ämne som Jonathan Glover och Peter Singer skrivit. Denna bok borde ligga på alla människors nattduksbord, då den väcker intressanta frågor om situationer som de flesta av oss någon gång kommer att ställas inför. Framförallt borde våra folkvalda politiker ta del av detta verk. Med tanke på att det i Sverige är förbjudet att tala om en legalisering av aktiv dödshjälp i politiska sammanhang – denna fråga får inte utredas, än mindre debatteras, i riksdagen – vore det bra om våra politiker fick ta del av problematiken i dessa frågor och inte som nu sticka huvudet i sanden. Mitt råd till politikerna blir: Läs boken!

NICHLAS JOHANSSON